

Marta Michałowska

Dział Archiwaliów i Zbiorów Naukowych

Ochrona Zabytków 55/1 (216), 54-60

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DZIAŁ ARCHIWALIÓW I ZBIORÓW NAUKOWYCH

Wśród różnych zadań, określonych regulaminem organizacyjnym Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie, znalazło się także gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie archiwalnych materiałów źródłowych i dokumentacyjnych do dziejów obiektów zabytkowych, mające na celu tworzenie warsztatu pracy dla badaczy i informatorium niezbędnego do prac naukowych oraz potrzeb praktyki konserwatorskiej. Zadania te długo realizowane były w dwóch odrębnych jednostkach organizacyjnych: od 1962 r. najpierw w Dziale Archiwum i Wydawnictw, a potem od 1967 r. już w Dziale Archiwum¹ oraz w Fototece, od 1962 r. będącej jedną z pracowni Działu Zabytków Architektury i Urbanistyki, która od 1979 r. przyjęła status działu pn. Fototeka i Pracownia Fotograficzna. Samodzielne Archiwum jako dział funkcjonowało w latach 1967–1991, a od października 1991 r. zostało przemianowane na Pracownię Archiwaliów, stanowiącą jedną z komórek organizacyjnych Zespołu Dokumentacji Archiwalnej. Podobnie Fototeka i Pracownia Fotograficzna w formie działu funkcjonowały w latach 1979–1991, a następnie — w tym samym czasie co Archiwum — jako dwie odrębne komórki organizacyjne weszły także w skład nowo utworzonego Zespołu Dokumentacji Archiwalnej. Od lutego 1996 r. ww. Zespół przyjął nazwę Działu Archiwaliów i Zbiorów Naukowych i realizuje swe zadania w ramach trzech jednostek wewnętrznych — Pracowni Archiwaliów, Fototeki i Pracowni Dokumentacji Fotograficznej.

Zbiory Pracowni Archiwaliów składają się z materiałów o różnej proveniencji. Już w 1962 r. Archiwum odziedziczyło po Naczelnym Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków oraz dawnym Dziale Dokumentacji Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki ok. 3,5 mb materiałów archiwalnych. Są to zbiory wypisów i notat archiwalnych, dotyczące zabytków architektury polskiej, spuścizny badawcze i odpisy rękopisów. Powstały one w XIX i XX w., najczęściej zaś w latach 1945–1961 w wyniku kwerend, zwłaszcza w AGAD w Warszawie, lecz także w archiwach i bibliotekach państwowych i kościelnych w Polsce. Znajdują się w nich wypisy Tadeusza Godlewskiego, o. Grzegorza Aleksandra Gongola, Elżbiety Kloss, Henryka Rutkowskiego; notaty ks. Władysława Knapińskiego (1838–1910), Kazimierza Konarskiego, Juliana Pagaczewskiego (z 1920 r., z Dreżna); spuścizny po Włodzimierzu Demetrykiewiczu (1859–1937) i Euzebiuszu Łopacińskim (1882–1961);

odpisy rękopisu o. Ludwika Miske z 1735 r. i albumu Kazimierza Stronczyńskiego z 1851 r.

W latach 1967–1971 na zlecenie Ośrodka Dokumentacji Zabytków przeprowadzono kwerendy w zbiorach Muzeów Narodowych w Warszawie i Krakowie, Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego oraz Archiwum Państwowego w Kielcach, uzyskując materiały ikonograficzne stanowiące bazę źródłową do opracowania katalogów rysunków architektonicznych, wydawanych potem przez ODZ w Bibliotece Muzealnictwa i Ochrony Zabytków serii A. Dla materiałów z kwerend w niektórych zbiorach krakowskich i AGAD założono karty inwentarzowe wg wzorów Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

Poza wspomnianymi, odziedziczonymi z Ministerstwa Kultury i Sztuki zbiorami, zasób Pracowni Archiwaliów stanowią głównie spuścizny rękopiśmienne i materiały badawczo–naukowe po historykach sztuki, konserwatorach, architektach, archiwistach i muzeologach, sukcesywnie pozyskiwane metodą zakupów lub darów w latach 1964–1992. Archiwalia zgromadzone są w układzie odrębnych spuścizn autorskich — rozpoznanych, uporządkowanych i odpowiednio usystematyzowanych wg specyfiki poszczególnych zbiorów materiałów — podzielonych przeważnie na teki, od których noszą część nazwy niemal wszystkie zespoły. Zwięzły opis najważniejszych zespołów archiwaliów pomoże przybliżyć ich właściwą zawartość merytoryczną i ocenić obszary poznania, jakie otwierają przed badaczami.

Notaty ks. Władysława Knapińskiego (1838–1910) — materiały do historii kościołów w Diecezji Warszawskiej, pochodzące z Archiwum Konsystorskiego (mps ok. 1000 stron).

Teki Euzebiusza Łopacińskiego (1882–1961) — zbiór materiałów do dziejów kultury i sztuki, jej twórców i zabytków oraz mecenatu (115 tek).

Teki Jana Glinki (1890–1963) — materiały głównie do historii Białegostoku i północnego Podlasia, rodziny Branickich–Gryfitów i mecenatu artystycznego Jana Klemensa Branickiego (517 tek)².

Zbiór rysunków Czesława Thulliego (1888–1976) — przerysy materiałów ikonograficznych z tek *Widoki miast polskich i ich zabytki* ze zbiorów Biblioteki Pawlikowskich we Lwowie; wykonane w latach 1912–1915 (ok. 300 rys.)³.

Teki Gerarda Ciołka⁴ (1909–1966) — materiały warsztatu naukowego z lat 1945–1965 zgrupowane tema-

1. B. Lenard, *Dział Archiwum ODZ, „Ochrona Zabytków”* 1971, nr 4, s. 262–265.

2. T. Zielińska, *Katalog Tek Glinki*, cz. 1: *Katalog osobowy*, cz. 2: *Katalog geograficzny*, cz. 3: *Katalog rzeczowy*, BMiOZ, seria B, t. XXVI, Warszawa 1969–1971.

3. A. Majdowski, *Widoki polskich miast i zabytków architektonicznych ze zbiorów graficznych Biblioteki Pawlikowskich we Lwowie. Szkicownik prof. Czesława Thullie*, Warszawa 1994.

4. L. Kwiatkowski, *Materiały dokumentacyjne parków i ogrodów w Polsce zawarte w Tekach Ciołka*, (w:) *Konserwacja zabytkowych*

Raport planu sekcji ze „Zdjęcia obszaru Galicji za lat 1775–1783”, zwany też Mapą Miegi lub Zająciem Józefińskim, Dział Archiwalistów i Zbiorów Naukowych ODZ, Mapa Miegi, arkusz bez numeru. Fot. Z. Dubiel, 1985

Report of plan of a section from „Plan from the region of Galicia from 1775–1783”, known also as the Mieg Map or the Emperor Joseph Plan, Department of Archival Material and Scientific Collections ODZ. Mieg Map, unnumbered sheet. Photo: Z. Dubiel, 1985

tycznie w zespoły: ogrody rezydencjonalne, ogrody klasztorne, miasta i ogrody miejskie, słownik ogrodników i twórców ogrodów, słownik sztuki ogrodowej, ogrody zagraniczne, parki narodowe, założenia sportowo-turystyczne (razem 11 350 obwolot); ponadto materiały planistyczne analityczne i projektowe (ok. 7300 sztuk); księgozbiór specjalistyczny (ok. 570 vol.) i zbiór negatywów.

TeKi Mękickich — materiały historyczne i dokumentacyjne dotyczące zamku w Podhorcach, zebrane i opracowane przez Rudolfa Mękickiego (1887–1942) przy współpracy żony Julii w latach 1933–1939 (10 tek).

TeKi Kazimierza Saskiego (1886–1979) — materiały dotyczące odbudowy i konserwacji obiektów architektonicznych, głównie z terenu Warszawy, zniszczonych w czasie II wojny światowej (92 teki).

TeKi Bohdana Marconiego (1894–1975) — materiały z działalności naukowej i dydaktycznej, głównie w zakresie konserwacji malarstwa (102 teki).

TeKi Ignacego Felicjana Tłoczka (1902–1982) — materiały z działalności naukowej i dydaktycznej w szerokim zakresie, od opracowań regionalnych, urbanistycznych i ruralistycznych po indywidualne obiekty architektury, zwłaszcza budownictwa wiejskiego, z uwzględnieniem problematyki konserwatorskiej (ok. 200 tek).

TeKi Janusza Kubiaka (1934–1982) — studia historyczno-urbanistyczne do planów zagospodarowania różnych miast zabytkowych z wnioskami konserwatorskimi, rozpoznania historyczno-urbanistyczne miast zabytkowych itp. (60 tek).

TeKi Dariusza Kaczmarzyka (ur.1904) — materiały inwentaryzacyjne zabytków z województwa warszawskiego (14 tek).

TeKi Franciszka Piaścika (1902–2001) — materiały z działalności naukowej dotyczące historii i kultury wsi polskiej, prace analityczne i porównawcze z zakresu typologii i regionalizacji budownictwa wiejskiego oraz jego zabytków, ich ochrony i konserwacji (100 tek).

Fragment Mapy Miegi — okolice Lwowa, sekcja XXI 262. Fot. Z. Dubiel, 1985. Dział Archiwaliów i Zbiorów Naukowych ODZ

Fragment of the Mieg Map — environs of Lwów, section XXI 262. Photo: Z. Dubiel, 1985, Department of Archival Material and Scientific Collections ODZ

Teki Wojciecha Kalinowskiego (1919–1992) — rozpoznana dotychczas część spuścizny to materiały z działalności naukowej i dydaktycznej, przebiegu kariery zawodowej, współpracy z placówkami konserwatorskimi, stowarzyszeniami naukowymi, regionalnymi i organizacjami międzynarodowymi ICOM, ICOMOS (28 tek).

Oprócz wymienionych i opisanych wyżej zespołów materiałów, ogółem liczących ok. 50 mb, Pracownia Archiwaliów posiada ponadto ok. 34 000 negatywów fotograficznych z kwerend w zbiorach polskich i z zasobu własnego (np. autorstwa Gerarda Ciołka, Romana Aftanazego) oraz niewielki zbiór ilustrowanych kart pocztowych z lat 1890–1938, przedstawiających zabytki architektury polskiej.

Do swych zbiorów Pracownia Archiwaliów dysponuje różnymi pomocami archiwalnymi: inwentarzami kartkowymi do tek Glinki i Mękickich oraz do planów z tek Ciołka i rysunków Thulliego; katalogami kartkowymi i fiskowymi w układzie przedmiotowym i alfabetycznym do tek Kubiaka, Marconiego, Piaścika, Saskiego; spisami zawartości tek Kaczmarzyka, Kalinowskiego, Tłoczka; skorowidzem do notat Knapińskiego. Posiada ponadto inwentarze kartkowe rysunków architektonicznych w niektórych zbiorach polskich:

z akt Centralnych Władz Wyznaniowych, Komisji Rządowej Przychodu i Skarbu, Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Komisji Rządowej Wojny oraz ze zbioru rysunków Henryka i Leandra Marconich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, z Biblioteki Jagiellońskiej, z Działu Czapskich, z Biblioteki Czartoryskich i zespołu rysunków Napoleona Ordy w Muzeum Narodowym w Krakowie.

W Fototece zgromadzono zbiór dokumentacji fotograficznej zabytków architektury świeckiej i sakralnej, budownictwa, zabytków sztuki i rzemiosła artystycznego z terenu Polski (bez zbiorów muzealnych), głównie z lat 1945–1976. Zbiór ma różnorodną proveniencję i wielu autorów fotografii. Różnoformatowe, czarno-białe negatywy i pozytywy pochodzą z Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, z Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk i od Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków.

Część zdjęć Fototeki wykonano na zlecenie Ośrodka Dokumentacji Zabytków, w ramach prowadzenia tematów i prac własnych poszczególnych jednostek i komórek organizacyjnych, pozyskiwano jako zakupy i darowizny od fotografików, pracowników i innych osób.

W naszych zbiorach posiadamy zdjęcia takich autorów jak: Andrzej Brożyna, Jan Bulhak, Tadeusz Chrzanowski, Zbigniew Dubiel, Waclaw Górski, Andrzej Grzybkowski, Krzysztof Jabłoński, Zbigniew Kamykowski, Feliks Kanclerz, Mirosław Kopydłowski, Marian Kornecki, Krystyna Kowalska, Karol Król, Edmund Krygier, Wanda Krzyżanowska, Eliza Marcjanik, Stanisław Miłoszewski, Roman Nowina-Konopka, Bogdan Olechnicki, Czesław Olszewski, Krzysztof Pawłowski, Stefan Pągowski, Józef Pilch, Donat Putkowski, Marian Ryś-Dobrzykowski, Leonard Sempoliński, Alicja Skarżyńska, Andrzej Stasiak, Jerzy Szandomirski, Zygmunt Świechowski, Lucjan Święcki, Stanisław Terlecki, Aleksandra Tomczak, Stanisław Winiarski, Jan Witkiewicz, Tadeusz Zalewski, Henryk Zawadzki, Maria Zdzitowiecka, Marek Żak. Wiele też fotografowały osoby, których imienia nie udało się ustalić — G. Chodkowski, A. Fabierkiewicz, E. Falkowski, K. Grzybkowski, A. Jaroszewicz, F. Kułakowski, Z. Łapiński, R. Nowicki, M. Raczkowski, P. Radzikowski, M. Ratajczak, J. Siudecki, A. Wołosewicz, W. Wydmuch, A. Zborski.

Ze znaczniejszych grup negatywów należy wymienić: pełną dokumentację fotograficzną zespołów sakralnych w Kalwarii Zebrzydowskiej, Leżajsku, Pępulinie, Żarnowcu, Żukowie, zestaw obejmujący warszawską architekturę pocz. XX w., bardzo duży zbiór szczególnie udokumentowanych zabytków złotnictwa w Polsce, zasób pasów kontuszowych w zbiorach polskich oraz *Zdjęcie obszaru Galicji z lat 1775–1783* zwane Mapą Miega.

Zasób Fototeki stanowią pozytywy z lat 1920–1975 w liczbie 1050 segregatorów i negatywy z lat 1945–2000 w liczbie ok. 130 000 sztuk; najstarsze negatywy szklane z lat 1893–1920 są w znikomej liczbie ok. 100 sztuk (Pomorze Gdańskie, Kopenhaga, Budapeszt — autorstwa A. Ziemensa). Zbiór pozytywów w segregatorach uporządkowany jest według układu alfabetycznego — dawnych 17 województw sprzed 1975 r., a w ich obrębie wg nazw miejscowości, a w ramach miejscowości wg zasad *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*. Zbiór negatywów, zgromadzony w porządku numerycznym, posiada katalog topograficzny negatywów w układzie alfabetycznym i katalog rzeczowy tychże w takimże układzie. Osobne katalogi — topograficzny i rzeczowy — ma dokumentacja zabytków złotnictwa w Polsce.

Pracownia Dokumentacji Fotograficznej wykonuje prace w zakresie zdjęć, odbitek, diapozytywów i reprodukcji. Obsługuje głównie Pracownię Archiwaliów, Fototekę i zbiór zdjęć lotniczych Pracowni Urbanistyki — wchodzącej w skład Działu Architektury i Urbanistyki

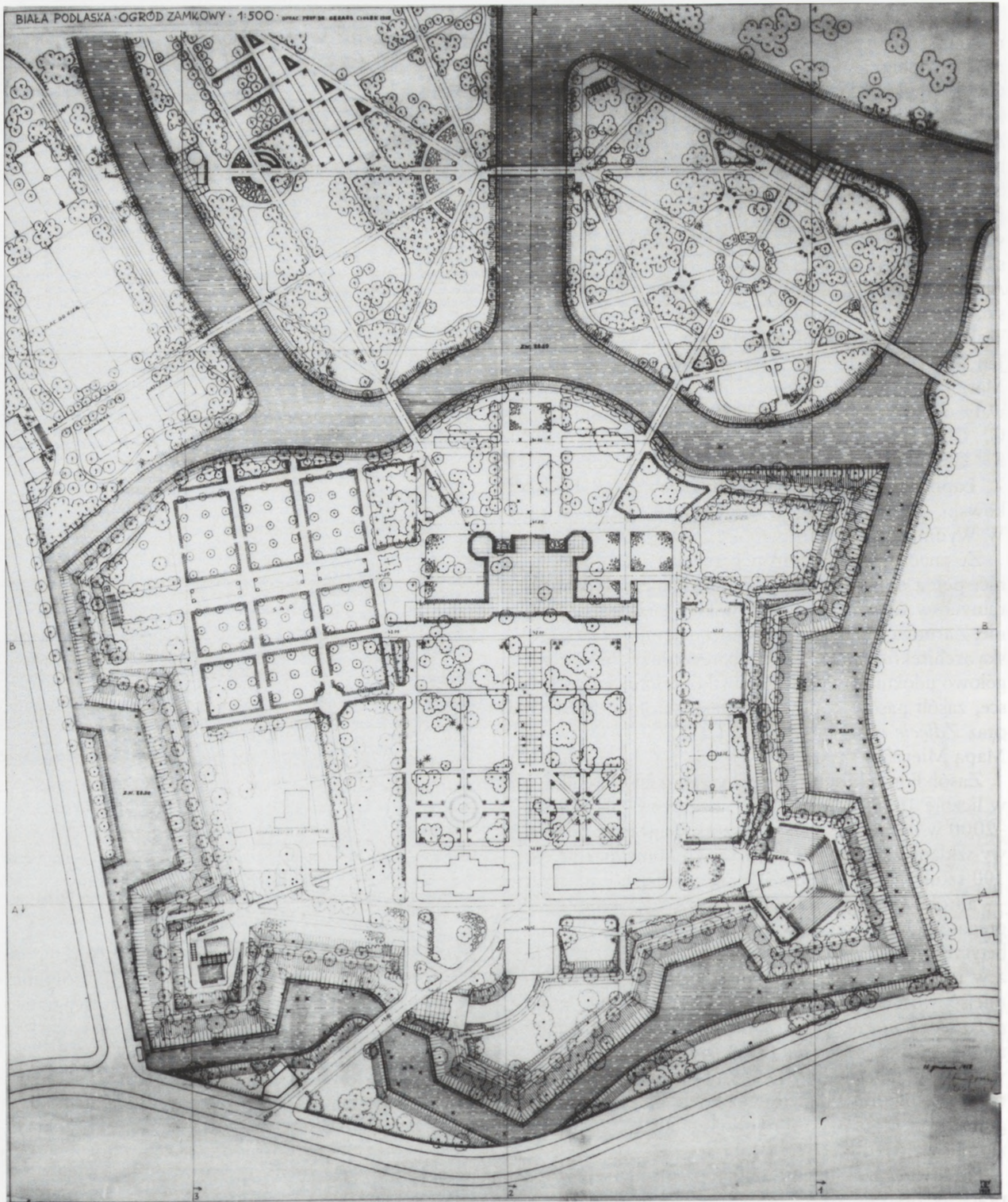
Warszawa — kościół ss. sakramentek na Nowym Mieście: a — zniszczony; b — po odbudowie. Fot. J. Bulhak, 1945 i 1970. Dział Archiwaliów i Zbiorów Naukowych

Warsaw — the Sacramentine church in New Town: a — damaged; b — after reconstruction. Photo: J. Bulhak, 1945 and 1970. Department of Archival Material and Scientific Collections ODZ

styki — lecz także inne działy i oddziały terenowe Ośrodka Dokumentacji Zabytków. Usługi fotograficzne prowadzone są dla pracowników i instytucji naukowych, studentów oraz wszystkich osób z zewnątrz zainteresowanych problematyką zabytków.

W czterdziestoletnim procesie formowania się zbiorów dokumentacyjno-archiwalnych znajdujących się w Dziale Archiwaliów i Zbiorów Naukowych, najważniejszą rolę odegrali zatrudnieni w nim ludzie, którzy ich inspirację, zaangażowanie i wieloletnia działalność na różnych płaszczyznach przyniosły w efekcie okazały dorobek edytorski działu — 12 tomów katalogów rysunków architektonicznych w zbiorach polskich⁵

5. T. Sulerzyska, S. Sawicka, J. Trenklerówna, *Katalog rysunków z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, cz. 1: *Varsaviana. Rysunki architektoniczne, dekoracyjne, plany i widoki z XVIII i XIX wieku*, BMiOZ, seria A, t. IV, Warszawa 1967; T. Sulerzyska, *Katalog rysunków z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, cz. 2: *Miejscowości różne. Rysunki architektoniczne, dekoracyjne, plany i widoki z XVIII i XIX wieku*, BMiOZ, seria A, t. V, Warszawa 1969; A. Rottermund, *Katalog rysunków architektonicznych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie*, BMiOZ, seria A, t. VI, Warszawa 1970; W. Rothowa, A. Rumian,

Projekt wstępny ogrodu zamkowego w Białej Podlaskiej, proj. Gerard Ciolek, 1958 r. Dział Archiwaliów i Zbiorów Naukowych ODZ, Teki Ciolka, neg. nr 564/1. Fot. A. Grzybkowski, 1970

Initial project of the castle garden in Biala Podlaska, project: Gerard Ciolek, 1958, Department of Archival Material and Scientific Collections ODZ, the Ciolek Folios, negative no. 564/1. Photo: A. Grzybkowski, 1970

Katalog rysunków architektonicznych ze Zbiorów Czartoryskich w Muzeum Narodowym w Krakowie, BMiOZ, seria A, t. VIII, Warszawa 1973; M. Łodyńska-Kosińska, Katalog rysunków architektonicznych z akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Rysunki architektoniczne,

plany urbanistyczne, varia z lat 1800–1868, BMiOZ, seria A, t. IX, Warszawa 1974; Z. Kucielska, Z. Tobiaszowa, Katalog rysunków architektonicznych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, cz. 1: Rysunki Napoleona Ordy, BMiOZ, seria A, t. X, Warszawa 1975; T. S. Jaroszewski, A. Rottermund, Katalog rysunków archi-

Zamek w Zinkowie w Podolu.

Kamieniec Podolski.

Pałac w Szpikowie na Podolu z XVIII. w.

Widoki zabytków architektonicznych na Podolu — w Zinkowie, Kamieńcu Podolskim i Szpikowie, ze Zbioru rysunków Czesława Thulliego z lat 1912–1915 (plansza 61), Dział Archiwaliów i Zbiorów Naukowych ODZ, neg. nr 1916/4. Fot. A. Grzybkowski, 1971

View of architectural monuments in Podolia — Zinków, Kamieniec Podolski and Szpików, from the Czesław Thullie Drawing Collection from 1912–1915 (plate 61), Department of Archival Material and Scientific Collections ODZ, the Ciolek Folios, negative no. 1916/4. Photo: A. Grzybkowski, 1971

tektonicznych Henryka i Leandra Marconich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, BMiOZ, seria A, t. XI, Warszawa 1977; W. Mossakowska, Z. Kucielska, Z. Tobiaszowa, Katalog rysunków architektonicznych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, cz. 1: Cracoviana, BMiOZ, seria A, t. XII, Warszawa 1978; M. Łodyńska-Kosińska, Katalog rysunków architektonicznych z akt Centralnych Władz Wyznaniowych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, BMiOZ, seria A, t. XIII, Warszawa 1981;

W. Mossakowska, Z. Kucielska, Z. Tobiaszowa, Katalog rysunków architektonicznych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, cz. 2: Cracoviana, BMiOZ, seria A, t. XIV, Warszawa 1986; P. Hordyński, Katalog rysunków architektonicznych ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, cz. 1 i 2, BMiOZ, seria A, t. XV, Warszawa 1989; A. Penkalla, J. Szczepański, Katalog rysunków architektonicznych z akt Dyrekcji Ubezpieczeń w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach, BMiOZ, seria A, t. XVI, Warszawa 1993.

i trzycięściowy *Katalog Tek Glinki*⁶, opublikowanych w latach 1967–1993, a także szczegółowe rozpoznanie i opracowanie archiwaliów oraz negatywów Fototeki, które dały znaczny zestaw ww. pomocy archiwalnych, stanowiących duże ułatwienie dla interesantów i badaczy korzystających ze spuścizn i dokumentacji fotograficznej Ośrodka Dokumentacji Zabytków.

W latach 1963–1991 w Archiwum pracowali: mgr Barbara Lenard — twórca i długoletni kierownik działu, p.o. dyrektora, a potem wicedyrektor ODZ, Stanisława Pożaryska, dr Jan Ostrowski, mgr Leszek Kwiatkowski — późniejszy kierownik działu, mgr Anna Motas, mgr Małgorzata Merkel–Masse, ostatni kierownik Działu Archiwum, oraz Katarzyna Rudomino. W tym samym okresie Fototeka zatrudniała następujące osoby: mgr Marię Charytańską — późniejszego dyrektora ODZ, mgr. Andrzeja Łotysza, mgr. Wojciecha Włodarczyka, mgr. Bronisława Bartosiewicza, mgr Ewę Porębowicz–Dörsmann — kierownika Działu, mgr Alek-

sandrę Hildebrandt oraz Urszulę Wasilewską. Od 1976 r. w Pracowni Fotograficznej zatrudnieni byli fotografowie — Jacek Marczuk, inż. Zbigniew Dubiel i Bogdan Kornatowski. W nowo utworzonym Zespole Dokumentacji Archiwalnej w latach 1991–1993, oprócz niepracującej już Katarzyny Rudomino, zatrudnieni zostali i pracują nadal w Dziale Archiwaliów i Zbiorów Naukowych — mgr Ewa Porębowicz–Dörsmann (Fototeka), Jacek Marczuk (Pracownia Dokumentacji Fotograficznej), dr Marta Michałowska (kierownik DAiZN), mgr Stanisław Sikorski (Pracownia Archiwaliów), mgr Ewa Derejczyk (kierownik Pracowni Archiwaliów).

Ukoronowaniem działalności i wysiłku badawczego Pracowni Archiwaliów ostatnich ośmiu lat jest przygotowany do druku przewodnik po jej zasobie autorstwa Ewy Derejczyk pt. *Zbiory Pracowni Archiwaliów Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie*.

Marta Michałowska

Kierownik Działu Archiwaliów i Zbiorów Naukowych

6. T. Zielińska, op. cit.